

Metody wyceny wartości usług pozarynkowych świadczonych na rzecz gospodarstwa domowego

Wprowadzenie

Jednym z celów każdego państwa jest osiągnięcie jak najwyższego poziomu rozwoju gospodarczego. Poziom ten mierzony jest różnorodnymi wskaźnikami, a jednym z nich jest poziom życia społeczeństwa. Składa się na niego wiele elementów, określanych jako mierniki poziomu życia czy też mierniki standardu życia lub też warunki bytu. Najczęściej wykorzystywanymi miernikami charakteryzującymi poziom życia są mierniki ilościowe, do których można zaliczyć: rozmiary spożywanych przez ludność dóbr materialnych i usług, warunki mieszkaniowe, zasoby dóbr trwałego użytku, status zawodowy, nakłady ponoszone na świadczenie usług pozarynkowych na rzecz gospodarstwa domowego, rozmiary czasu wolnego.

Uważa się, że wartość usług nierynkowych wykonywanych w obrębie gospodarstwa domowego jest elementem składowym ogólnego spożycia przez ludność dóbr materialnych i usług. Jednak element ten nie jest wykorzystywany przy określaniu rozmiarów spożycia, pomimo ogromnego znaczenia, jakie ma praca w gospodarstwie domowym. Określana jest ona jako nieodpłatna działalność, mająca na celu zaspokajanie różnorodnych potrzeb członków tego gospodarstwa, stworzenie każdemu z nich optymalnych warunków rozwoju i regeneracji sił fizycznych i psychicznych.

Wielu ekonomistów wskazuje na fakt, że praca ta wpływa na równi z pracą zawodową na podniesienie poziomu życia członków gospodarstwa domowego i może być pośrednio traktowana jako dodatkowy dochód rodziny. Dlatego też wartość niezarobkowych zajęć domowych wykorzystana została praktycznie w orzecznictwie sądowym w Niemczech oraz w projektach ustaw dotyczących zaopatrzenia emerytalnego i ubezpieczeń społecznych dla osób trudniących się pracą domową w Anglii i Szwajcarii.

W Polsce w latach 1983–1984 podjęto jednorazową próbę określenia spożycia rozszerzonego, wykorzystując wartość pracy domowej jako jeden z jego elementów składowych. W Niemczech wycena wartości pracy domowej wykorzystana została również przy ustalaniu wysokości wynagrodzenia trudniących

się zawodowo pracą domową oraz przy ustalaniu wynagrodzeń dla osób pracujących w branży hotelowej.

Uważa się również, że jeżeli wartość dóbr i usług wytworzonych przez pracowników świadczących różnego rodzaju usługi jest jednym z czynników tworzących dochód narodowy, to również wartość dóbr i usług nierynkowych powinna mieć wpływ na wielkość dochodu narodowego.

Wartościowe rozmiary pracy domowej są jednym z elementów tworzących dochód narodowy w takich krajach, jak np. USA, Szwajcaria, Niemcy i Portugalia.

Mimo ogromnego znaczenia pracy domowej w życiu społecznym, dotychczas w Polsce bardzo rzadko podejmowano próby wyceny wartości tej pracy. Dlatego w opracowaniu podjęto próbę oszacowania wartości pracy domowej w miejskich i wiejskich gospodarstwach domowych.

Metody szacowania wartości usług pozarynkowych świadczonych na rzecz gospodarstwa domowego w świetle badań literaturowych

W literaturze ekonomicznej wyrażane były w latach 70. i 80. (Szczerbińska, 1983) opinie o potrzebie ujęcia w obliczeniach globalnej wielkości konsumpcji także nakładów pracy wykonywanej nieodpłatnie na rzecz gospodarstwa domowego. Zdaniem Zienkowskiego (1971), Michnowskiej (1975) i Rakowskiego (1977), statystyczna ocena rozmiarów działalności nierynkowej gospodarstw domowych wydaje się niezbędna dla pełnego określenia poziomu konsumpcji i zmian jej struktury, powinna też być elementem syntetycznego wskaźnika poziomu życia czy dobrobytu ludności.

Pracę domową definiuje się jako nieodpłatną działalność mającą na celu zaspokojenie potrzeb bytowych członków gospodarstwa domowego. Dla zrealizowania tych celów wykonywane są nieodpłatnie przez członków rodziny różnorodne prace związane z przygotowaniem posiłków, utrzymaniem w czystości odzieży i całego mieszkania, opieką nad dziećmi, osobami chorymi i niepełnosprawnymi itd.

Za koniecznością uwzględnienia działalności gospodarstw w badaniach konsumpcji przemawiają następujące argumenty:

- produkt globalny i dochód narodowy tworzą pracownicy sfery usług, co również dotyczy pracy kobiet zajętych gospodarstwem domowym;
- rezultaty pracy domowej mają wartość użytkową i wpływają dodatnio na poziom życia ludności;
- praca domowa ma charakter masowy.

Określenie wartości pieniężnej codziennych czynności domowych mających na celu zaspokajanie wielu potrzeb bytowych rodziny jeszcze do dzisiaj w wielu środowiskach i krajach nie jest uważane za celowe ani uzasadnione.

Sięgając do źródeł historycznych można odnotować, że już w 1905 r. Schirmacher (1977) w swoich publikacjach podkreślała produkcyjny charakter pracy domowej, jej ekonomiczną i społeczną wartość, która może być wyrażona w jednostkach pieniężnych, a także sugerowała potrzebę uznania pracy w gospodarstwie domowym jako zawodu, a nawet przyznania emerytury kobietom-gospodyniom. Australijski ekonomista Snooks (1994) pisał, że próby szacowania wartości pracy domowej w tym kraju sięgają XVIII wieku, uznając niezarobkową działalność produkcyjno-usługową gospodarstw domowych jako jeden ze znaczących elementów tworzących dochód narodowy.

Uznanie pracy domowej jako zawód i w związku z tym przyznanie emerytury kobietom zajęтым tylko w gospodarstwie przewidywał plan Beveridga przedstawiony w Anglii w czasie ostatniej wojny.

Wiele studiów dotyczących wyceny pracy domowej stanowi podstawę orzecznictwa sądowego w zakresie odszkodowań za wypadki, którym uległy kobiety-gospodynie, dostarcza informacji źródłowych dla opracowania prawa rodzinnego i małżeńskiego, jest wykorzystywane przy ustalaniu wysokości ubezpieczeń i świadczeń socjalnych (emerytura, renta) dla kobiet prowadzących gospodarstwo domowe w Niemczech (Schulc-Borck, 1973, Schacht, 1973, Deist, 1977).

Oprócz zastosowań praktycznych szacunek wartości pracy domowej ma znaczenie poznawcze w warunkach ekonomicznych, warunkach społecznych i analizie poziomu życia (Szczercińska, 1986). Wartość pracy domowej może służyć do określenia faktycznego spożycia przez ludność dóbr i usług konsumpcyjnych, co może znaleźć swoje odbicie w wielkości dochodu narodowego brutto.

W drugiej połowie XX wieku znaczny dorobek w zakresie wyceny działalności gospodarstw domowych osiągnęli Tobin i Hawrylysyn, przedstawiając kilka sposobów obliczania wartości usług nierynkowych gospodarstwa domowego i relacje tej wartości do dochodu narodowego. W USA w 1965 r. produkcyjna działalność nierynkowa stanowiła 50% wartości produktu narodowego brutto, a obecnie stanowi ok. 40% (Thomas, James, 1992), w Kanadzie stanowiło ok. 40% produktu narodowego brutto w 1971 r., a w Portugalii w latach dziewięćdziesiątych szacowano wartość pracy domowej na 20% wartości dochodu narodowego (Rowbotham, Tate, 1998). W Polsce, wg szacunków Rakowskiego i Bednarskiej z 1975 r. wartość ta była określona na 25% wartości dochodu narodowego (Zienkowski, 1979).

Ogólnie wartość pracy domowej można ocenić posługując się trzema metodami:

- metodą wyceny pracy (całościowej), polegającą na wyznaczeniu wartości pieniężnej całości kształtu działalności związanej z prowadzeniem gospodarstwa domowego bez wyróżnienia czynności tamże wykonywanych i nie uwzględniającą rodzaju gospodarstwa; jest to metoda bardzo ogólna i rzadko stosowana;
- metodą analityczną, polegającą na wyznaczeniu wartości pracy przez wyszczególnienie wymagań, które określone stanowisko robocze stawia przed pracownikiem. Od lat pięćdziesiątych metoda ta stosowana jest w przemyśle do obliczania wynagrodzeń dla poszczególnych stanowisk pracy, ale dopiero pod koniec lat siedemdziesiątych zastała ostatecznie adaptowana przez zespół badawczy Instytutu Gospodarstw Domowych w Stuttgarcie na potrzeby wyceny pracy domowej. Ten system wyceny jest oparty na założeniu, że działalność wymagająca umiejętności, odpowiedzialności i stwarzająca większe obciążenie dla osoby ją wykonującej ma analogicznie większą wartość pieniężną.

Metoda ta uważana była za najlepsze narzędzie do szacowania wartości pracy domowej w Niemczech i Szwajcarii. Jednakże jest niezwykle skomplikowana i wymaga bardzo szczegółowych danych wyjściowych, co nie zawsze jest możliwe;

- metodą analityczno-sumaryczną, polegającą na wycenie usług nierynkowych w gospodarstwie domowym. Metoda ta wg Schulza-Borck'a (1973) polega na łączeniu przesłanek analitycznych z postępowaniem sumarycznym. Według tej metody praca wykonywana na rzecz gospodarstwa domowego dzieli się na grupy czynności, które wycenia się wg czasu ich trwania, na podstawie stawek wynagrodzeń płaconych za usługi świadczone zawodowo. Podobny sposób postępowania przy wycenie zajęć domowych przyjęto w latach siedemdziesiątych w Niemczech i USA.

W bardziej rozbudowanej formie zastosowali tę metodę ekonomiści kanadyjscy Adler i Hawrylyshym. Opracowali oni metodę stawek za usługi, zgodnie z nią obliczono wynagrodzenie godzinowe, jakie otrzymuje pracownik za zawodowe wykonywanie funkcji odpowiadających zajęciom domowym. Wartość jednostkową pracy domowej ogółem 1 osoby na dobę obliczali jako sumę iloczynu czasu poszczególnych czynności gospodarczych i stawki właściwej dla tych czynności.

Ze względu na dokładność i uwzględnienie szczegółowej specyfiki prac w gospodarstwie domowym jest to metoda najczęściej stosowana.

W Polsce w latach 1983–1984 Szczerbińska prowadziła badanie wartości pracy domowej również wyżej wymienioną metodą, wykorzystując wyniki badań GUS w zakresie budżetu czasu ludności w latach 1976 i 1983. Uzyskana

przez nią wartość stanowiła około 30% wartości spożycia rozszerzonego w obydwu okresach badawczych.

Badanie budżetu czasu ludności w Polsce (GUS 1998) zawierało również elementy wyceny wartości pracy domowej. Pytano bowiem respondentów o ocenę wartości wykonywanych czynności domowych. Średnia deklarowana przez respondentów wycena pracy domowej wynosiła 125,97 PLN na miesiąc i stanowiło to 12,3% przeciętnego dochodu uzyskanego przez gospodarstwo. Wartość ta zależała od liczby osób w gospodarstwie i przynależności do grupy społeczno-zawodowej. Wyżej pracę domową wyceniały gospodarstwa o liczebności ponad 5 osób oraz gospodarstwa domowe rolników, emerytów i rencistów, co należy wiązać ze złą sytuacją materialną gospodarstwa. Prezentowana metoda nie może być jednak uznana za właściwą ze względu na duży subiektywizm ocen respondentów (Błaszczak-Przybycińska 1999).

Wycena wartości usług nierynkowych świadczonych na rzecz gospodarstwa domowego w Polsce w świetle badań

Celem badania była próba oszacowania wartości usług pozarynkowych wykonywanych na rzecz gospodarstw domowych miejskich i wiejskich, poprzedzona określeniem wielkości nakładów czasu na realizację tych prac. Badanie miało na celu nie tylko ilościowe ujęcie badanych zjawisk, ale przede wszystkim ukazanie różnorodnych aspektów metodycznych związanych z oszacowaniem nakładów czasu i wartości pracy domowej.

Badania pierwotne przeprowadzono metodą ankietową, a narzędziem badawczym był specjalnie skonstruowany do celów badania kwestionariusz ankiety.

Do wyceny pracy domowej zostały wykorzystane dwie metody umożliwiające dokonanie szacunku jej wartości, tj. metoda uproszczona i metoda stawek za usługi.

Podstawowymi parametrami obliczeń jednostkowych w obu prezentowanych metodach były średni czas przeznaczony na wykonanie określonych czynności w badanych gospodarstwach domowych i średnie wynagrodzenie godzinowe otrzymywane przez pracowników za usługi rynkowe identyfikujące się z podstawowymi czynnościami domowymi.

Pytania umożliwiające sporządzenie „fotografii dnia” zawarto w formularzu pomiaru czasu. Zawierał on zestawienie codziennych czynności z podziałem na prace związane z realizacją podstawowych funkcji gospodarstwa domowego, ze szczególnym uwzględnieniem procesu żywienia rodziny oraz zajęć czasu wolnego, a w okresie letnim prac związanych z prowadzeniem ogrodu przydomowego. Czynności rejestrowano każdego dnia w okresie jednego tygo-

dnia w porze letniej (sierpień-wrzesień) i zimowej (luty-marzec), bilansując je do 24 godzin. Badania przeprowadzono latem 1996 r. zimą 1997 r. na terenie byłego województwa płockiego, a objęto nimi ostatecznie 364 gospodarstwa domowe.

Średnie wynagrodzenie miesięczne zostało obliczone na podstawie średniego wynagrodzenia brutto pracowników pełnozatrudnionych w gospodarce narodowej w województwie płockim za marzec 1996 r., które zarejestrowano w Wojewódzkim Urzędzie Statystycznym w Płocku [Sprawozdanie Z-09, 1996].

Zasada metody uproszczonej oparta jest na przyjęciu przeciętnej stawki godzinowej za prace wykonywane zawodowo a identyfikujące się z czynnościami domowymi. Obliczenie tej stawki obejmuje dwa etapy. Pierwszy etap polega na obliczeniu przeciętnej miesięcznej płacy w gospodarce narodowej wykorzystując przeciętne miesięczne płace brutto wytypowanych wcześniej zawodów. W drugim etapie tak obliczona średnia miesięczna płaca oraz przyjęty średni czas pracy w gospodarce narodowej określony na 178 h miesięcznie w kodeksie pracy [1996] posłużyły do obliczenia średniej stawki za 1 h pracy domowej. Uzyskana w ten sposób wartość 4,40 PLN oraz średnie dzienne nakłady czasu na poszczególne grupy czynności, 6 godzin i 12 minut (tab. 1), pozwoliły na obliczenie dziennej wartości pracy domowej. W wyniku przemnożenia dziennej wartości pracy domowej przez średnią liczbę dni w miesiącu (30) uzyskano średnią wartość pracy domowej wyrażoną w PLN.

Tabela 1

Dobowe nakłady czasu na realizację poszczególnych grup usług pozarynkowych świadczonych w gospodarstwie domowym (w godzinach i minutach)

Grupa czynności	Nakłady czasu
Zakupy	0,45
Przygotowanie posiłków	2,30
Zmywanie naczyń i sprząatanie mieszkania	1,11
Noszenie wody i opału	0,04
Pranie i prasowanie	0,39
Szycie i cerowanie	0,05
Opieka nad dziećmi i osobami chorymi	0,58
Razem	6,12

Źródło: Mikuta 2000.

Zasada metody stawek za usługi jest oparta na adaptacji wyceny pracy domowej przedstawionej przez Adlera i Hawrylyshyma [Szczerbińska 1980, 1986] i polega na oszacowaniu wartości zajęć domowych na podstawie stawek za analogicznie wykonane usługi instytucjonalne. Wartość 1 h zajęć domowych stanowi średnia z kilku wynagrodzeń pracowników, z których pracą identyfikuje się czynności domowe w danej grupie.

W celu przeprowadzenia dokładniejszej identyfikacji czynności domowych z pracami zarobkowymi czynności te podzielono na 8 grup. W każdej wyod-

rębnionej grupie obliczono średnią stawkę wynagrodzenia za 1 h pracy analogicznie jak w metodzie uproszczonej (tab. 2). Wartość jednostkową pracy 1 osoby w ciągu dnia obliczono jako sumę iloczynów czasu trwania wyodrębnionych grup czynności w ciągu dnia i średniej stawki wynagrodzenia określonej dla każdej grupy czynności. Następnie wartość tę przemnożono przez 30 dni i otrzymano wartość pracy domowej w ciągu miesiąca.

Tabela 2

Przeciętne wynagrodzenie miesięczne i godzinowe w grupach czynności odpowiadających czynnościom wykonywanym na rzecz domu [w PLN]

Grupy czynności	Średnie wynagrodzenie miesięczne brutto	Średnie wynagrodzenie miesięczne za 1 h pracy
Zakupy codzienne i okresowe	658,33	3,70
Przygotowanie posiłków	758,49	4,26
Zmywanie naczyń i sprzątanie mieszkania	609,50	3,42
Pranie i prasowanie	581,20	3,27
Szycie i cerowanie	696,48	3,91
Noszenie wody i opału	583,45	3,28
Opieka nad dziećmi i osobami chorymi	780,71	4,39
Reperacje, konserwacje sprzętu i urządzeń domowych, odnawianie mieszkania	1001,19	5,62

Źródło: Mikuta 2000.

Uzyskane wartości pracy domowej obliczone metodą uproszczoną i metodą stawek za usługi porównano z przeciętnym miesięcznym wynagrodzeniem w byłym województwie płockim i z przeciętnym miesięcznym wynagrodzeniem w Polsce za 1996 r. (tab. 3).

Tabela 3

Miesięczna wartość pracy domowej wykonywanej przez kobiety, obliczona dwoma metodami [w PLN]

Wartość pracy domowej obliczona metodą uproszczoną	Wartość pracy domowej obliczona metodą stawek za usługi	Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w woj. płockim za 1996 r.	Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w Polsce za 1996 r.
808,10	722,40	929,28	874,30

Źródło: Mikuta 2000.

Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w woj. płockim w roku 1996 było zbliżone do przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w Polsce za ten sam rok, co pozwala porównać obliczoną dwiema metodami wartość pracy domowej wyko-

nywanej przez kobiety z przeciętnym miesięcznym wynagrodzeniem w Polsce. Z danych zawartych w tabeli wynika, że oszacowana wartość pracy domowej jest zbliżona do przeciętnego wynagrodzenia w Polsce. Wyższe wartości uzyskano metodą uproszczoną, a niższe metodą stawek za usługi. W czasie badania nie uwzględniono nakładów czasu na prace związane z remontami i konserwacjami sprzętu i urządzeń, gdyż respondentki nie deklarowały wykonywania takich prac w trakcie trwania badania. Według danych GUS [1998], na prace te gospodarstwa domowe przeznaczają około 2 godzin dziennie, co w przeliczeniu na jednego członka gospodarstwa domowego daje wielkość około 40 minut dziennie. Prace związane z remontami i konserwacjami w znaczny sposób podniosłyby wartość pracy domowej, szczególnie wartość obliczoną metodą stawek za usługi, gdyż czynności te wyceniono najwyżej, bo na wielkość 5,28 PLN za godzinę pracy.

Reasumując, badania wartości usług pozarynkowych świadczonych w gospodarstwach domowych w Polsce przy wykorzystaniu dwóch metod: uproszczonej i stawek za usługi, wykazała, że wartość ta jest zbliżona do przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w gospodarce narodowej. Jednocześnie wartość ta stanowi około 25% spożycia towarów i usług rynkowych i nierynkowych oraz 22% dochodu narodowego brutto.

Wnioski

Badania empiryczne przeprowadzone wśród 364 kobiet pochodzących z miejskich i wiejskich gospodarstw domowych zlokalizowanych na terenie byłego województwa płockiego pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków:

1. Wytwarzane w gospodarstwie domowym w procesach samoobsługowych dobra i usługi powiększają w ujęciu teoretycznym wartość spożycia dóbr i usług rynkowych w Polsce o około 25%, a wartość dochodu narodowego brutto o około 22%. Tak znaczący wkład pracy domowej w jej ujęciu wartościowym przy uwzględnieniu masowości zjawiska może sugerować celowość uwzględnienia wartości usług pozarynkowych w obliczaniu wielkości produktu krajowego brutto i wartości spożycia prywatnego, tak jako to ma miejsce w krajach Unii Europejskiej i USA.
2. Opracowane i zastosowane metody wyceny wartości pracy domowej, która dotychczas nie znalazła w Polsce metodycznych podstaw do jej wyceniania, wskazują na ich dużą użyteczność w ocenie wielkości wnoszonych przez członków gospodarstwa domowego na jego rzecz nakładów pracy. Ujęcie wartościowe może być przydatne do wykorzystania w orzecznictwie sądowym i projektach ustaw socjalnych.

Literatura

- Budżet czasu ludności 1996. GUS, Departament Warunków Życia, Warszawa 1998.
- MIKUTA B., 2000: Studia nad wartością pracy domowej w mieście i na wsi ze szczególnym uwzględnieniem realizacji funkcji żywieniowej. Praca doktorska. SGGW, Warszawa.
- Sprawozdanie Z-09 o zatrudnieniu i wynagrodzeniach wg zawodów za marzec 1996. Maszynopis, tabela 2, Urząd Statystyczny w Płocku.
- SZCZERBIŃSKA L., 1980: Wycena pracy gospodarstw domowych. W: *Z Prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych*, Zeszyt nr 118. GUS, Warszawa.
- SZCZERBIŃSKA L., 1983: Wartość pracy w gospodarstwach domowych jako element analizy spożycia przez ludność. W: *Wybrane zagadnienia statystyki społecznej*. W: *Z Prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych*, Zeszyt nr 129. GUS, Warszawa.

The Methods of Estimation of the Value of Non-market Services Rendered for Households

Abstract

The estimation of the value of non-market services rendered for households is very important aspect in practical and analytical terms, particularly for economic and social studies. The imputed value of the unpaid work made within the household can be used for the determination of private consumption of goods and services, which influences the level of gross national income.

Studies on the value of non-market services rendered for households in Poland with the use of two methods (simple and on the rate basis methods respectively) showed that this value is close to the average monthly wage in Poland. Simultaneously, this value constitutes about 25 per cent of private consumption of goods and services, both market and non-market, as well as 22 per cent of gross national income.